

MICHEL DE MONTAIGNE

prevod, opombe in uvodna beseda Branko Madžarevič

ESEJI

Beletrina*

MICHEL DE MONTAIGNE

prevod, opombe in uvodna beseda Branko Madžarevič

ESEJI

BRANKO MADŽAREVIČ

Skušnjava preizkušenj: od poskusa do izkustva Esejev

Sprehajališče vseh samot

Sredi poletja 1571 se Michel Eyquem, *seigneur de Montaigne* (1533–1592), naveličan tlak in vrveža javnega življenja, umakne v zatišje domačega dvorca na jugozahodnem koncu Francije. Iz vročega birokratskega kotla na bordeaujskem sodnem dvoru, ko še ni prav prebolel izgube prezgodaj umrlega prijatelja Étienne de La Boétieja, na pragu novih nemirov, ki jih francoska zgodovina šteje med osmerico verskih vojn, se ne več mlad in še ne star zateče v samoto prostega časa. Ta čas nima kdove kaj skupnega ne z idiličnim, idealiziranim samotarstvom ne z etiketo aristokratskega brezdelja izobraženega podeželskega plemiča. Razkošje knjigam posvečene prostosti v vrhnjem nadstropju domačega grajskega stolpa, preurejenega v knjižnico, je seveda svetla plat zgodbe. Kot je slišati paradokсно, prav samota odpira Montaigna občestvu ljudi in sveta. Ugledne avtoritete minulih časov so ob tem epohalnem sodobniku prisegale na avtorja, čudežno zamaknjena iz dogajanja sveta in zgodovine na vedri zapeček slonokoščene stolpa, ter prodajale živo meso in kri za meglo iluzij. Pravo samoto, je ekspliciten Montaigne, »lahko uživamo sredi mest in na kraljevskih dvorih; ampak še najlaže jo uživamo na samem.« (I-39) »Vsak odmaknjen koticek zahteva svoje sprehajališče.« (III-3)

Zgodnji pisateljski poskusi, ki veljajo za zametke novega žanra, so sprva komaj kaj več kot glosirane kompilacije anekdot, izrekov in napaberkovane morale z vseh vetrov po vzoru priljubljenih cvetnikov renesančnega humanizma. Kdo bi ob teh tipajočih zgodnjih miniaturnkah – zgodbah o strahu in junaštvu, krutostih in norostih, o mečih in mušketah, o pešakah in graščakah, o svetnikih in rokovnjačih – verjel, da bo stoletja pozneje človekovo radovednost še vedno mikal »ce je-ne-sais-quoi« knjige, ki ji je skušalo posrkati »srž in mozeg«, da si pomagamo s to pantagruelovsko prisposodobno, toliko vehementnih rodov uma, sladokusnega bralstva, literarne, filozofske, teološke, pravne, medicinske pa jezikoslovne in ne nazadnje knjigotrške stroke! Knjige, za katero je avtor trdil, da je »eno s pisateljem«? Naj se zadovoljimo z namigom Mauricea Blanchota, ki je do meja tišine in smrti raziskoval vezi jezika in mišljenja, da »nihče ne začne pisati, če ni že na robu pogubnega pogleda nazaj«? In da literatura postane literatura »še s svojim samoprevpraševanjem«? Neizčrpni vrelec *Esejev* zna potrpežljivo kljubovati analizam, definicijam, ideologijam, cenzuram, predsodkom, poenostavitvam. No, in tudi prevodom.

Na konju in sam: v maneži življenja

V 16. stoletju pretežnega dela literature ne moremo ločevati od politike, filozofije, zgodovine in od razvoja človekove vednosti. Čas pisateljevega življenja je obdobje

viharnih premikov, protislovij in perturbacij. Kot renesanso nekako do šestdesetih let stoletja zaznamujejo gospodarsko demografska konjunktura, evforija humanizma, na novo odkritih vrednot grško-latinske omike, prebujena vera v moč vednosti, umetnosti in lepote človeškega telesa, pa seveda nezadržni mik Italije, po kateri vladarje srbijo prsti, in optimizem razširjenih obzorij sveta, po tem datumu Francije nič manj silovito ne pretresa reformacijsko gibanje hugenotov, kakor imenujejo protestante.

Montaigne je rojen v času med odmevnima objavama Rabelaisovega *Pantagruela* (1532) in *Gargantue* (1534), veseljaških bukvic »ljudske kulture smeha«. ¹ Bolj ko se časi nadaljnje pantagruelovske odisejade mračijo, trpkajša in udarnejša satira spodriva obešenjaško komiko prvih dveh knjižic. ² Erazma Rotterdamskega, avtorja *Hvalnice norosti*, ni več med živimi, francoski kralj Franc I., pokrovitelj tistega, čemur bi danes mirno rekli »znanosti in umetnosti«, je prisiljen protestantom pokazati hrbet; Calvin, ki je moral iz Pariza bežati v Basel, se s svojim *Naukom krščanske vere* zasidra v Ženevi, trdnjavi agresivne reformacije. Še preden Montaigne doseže zrelo leta, se razdor med francoskimi katoliki in protestanti, ki so trdno zakorenjeni na njegovem koncu dežele, zaostri in preraste v krvave bratomorne vojne, nič manj verske kot državljanske, ki razsajajo vso drugo polovico stoletja (1562–1598). Duha novih časov in izvirnih vzgojnih prijemov se je pisateljev oče, Pierre Eyquem de Montaigne (1495–1568), navzel v Italiji, kjer se je vojskoval pod zastavami Franca I. Po vrnitvi se je ta čili mož zdravega razuma in v prihodnost zazrti potomec bordeaujskih trgovcev z vinom in slaniki odpovedal družinskemu izročilu. Oženil se je, odslužil v Bordeauxu poldrugí županski mandat in poskrbel, da bi se ga avtor *Esejev* spominjal kot »najboljšega očeta, kar jih je bilo«. Družina, ki je živela v slogi mešanih veroizpovedi, ni bila redkost ali izjema. Mati, judovsko španskega izvora, je bila protestantka, oče je bil katolik. In protestanta sta bila eden od bratov in ena od sester, katoliki pa sestri, trije bratje in Michel, ki mu je šel status prvorojenca. Gosposkemu otroštvu bodočega podeželskega plemiča, ki je priimek Eyquem prežlahntnil v *de Montaigne*, ni manjkalo živega stika s predstavniki navadnega ljudstva, saj je imel kmečkega botra in doviljo iz vasi, dobil pa je – kot po Erazmovih navodilih! – tudi nemškega domačega učitelja, ki je obvladal latinščino, pa nič francoščine. In nič gaskonjskega oziroma perigurdinskega narečja, če smo natančni. Malone ponarodela je slika domačega ognjišča, kjer vsa družina s starši, služinčadjo in z vasjo vred latinčuje pod dečkovo nadobudno taktirko.

Po študiju prava v Toulousu, o čemer je malo znanega, je po merilih časa goden za kariero svetnika na prizivnem davčnem sodišču, ki jo po njegovi ukinitvi nadaljuje

1 Gl. M. M. Bahtin, *Ustvarjanje François Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*, prev. Borut Kraševac, Literatura, 2008.

2 *Tretja knjiga* (1545), *Četrta knjiga* (1548), *Peta knjiga* (1564).

na preiskovalnem uradu bordeauskega sodišča. Dobrih ducat let vestnega službovanja je verjetno največ, kar je zmogla Montaigneva stoična narava. Edino svetlo točko najbrž pomeni srečanje z Étienneom de La Boétiejem (1530–1563), imenitnim pravnikom, pesnikom in avtorjem mladostne razprave o tiraniji, s katerim sta prijateljevala vse do prijateljeve prezgodnje smrti. Njunemu »čudežu prijateljstva« je v *Esejih* posvečenih mnogo navdahnjenih vrstic. Verjetno ni pretirana misel, da *Esejev* morda ne bi bilo v obliki, kakršno poznamo, če ne bi Montaigne tako usodno pogrešal duhovne komunikacije s prijateljem, ki ga ni bilo več in ki mu ga je po vsej priliki moral nadomestiti dialog z »bralcem«. Za razliko od La Boétieja v *Esejih* ni besedice o Françoise de La Chassaigne, hčeri predsednika sodišča, s katero se Montaigne na očetovo prigovarjanje brez posebnega žara oženi leta 1565, dve leti po prijateljevi smrti. »Če se vse vzame, se na svatbo nisem vabil. Odvlekli so me; in pripeljale so do nje okoliščine, ki mi niso bile znane.« (III-5) Leta 1568 ga doleti še druga neutolažljiva in z vidika *Esejev* daljnosežna izguba, umre mu oče in mu kot prvorojencu zapusti plemiški naslov z grajskimi posestmi. Skratka, zapusti ga gmotno lepo preskrbljenega oziroma, z drugimi besedami, samostojnega in odvisnega le od samega sebe, talca bremen in nadlog, ki jih prinese premoženje. Omeniti velja, da v vmesnem času Montaigne na očetovo željo prevede latinski izvornik *Naravnega bogoslovja ali knjige o človeških bitjih* Rajmonda Sebonda, katalonskega meniha iz 15. stoletja, in knjigo leta 1569 izda v Parizu. Spomladi 1570 izpogaja prenos svojega položaja sodnega svetnika v korist Florimonda de Raemonda, o katerem bo na straneh *Esejev* pod črto še slišati. V ta čas sodi padec iz konjskega sedla, ki ima za tega velikega ljubitelja konj in konjenišva krute posledice. Za namere njegovih avtobiografskih izpovedi je to srečanje z bližino smrti ena temeljnih preizkušenj.

»Vsak odmaknjen kotiček zahteva svoje sprehajališče.« (III-3)

Montaigne se torej odpove duhamornim javnim obveznostim in jih v »bridki samoti«, kot sam pravi, zamenja za »norosti« in himere domače knjižnice. »Življenje v samoti prinaša vsaj enako težke, če ne še neprijaznejše dolžnosti kot vsako drugo življenje,« zapiše (III-2). Če je kot predmet svoje knjige prepuščen na milost in nemilost avtorskim rezom in zamolčanjem, ni zato nič manj dejaven zunaj knjižnih platnic: nikdar ni tajil, da mu je v življenju več »do dejanj kakor do besed«. Primerna diplomatska ali veleposlaniška služba mu resda ostaja nedosegljiv cilj in kvečjemu tiha želja, a zaradi trezne modrosti in lojalnosti očitno uživa zaupanje in spoštovanje. Ne le dvora, Katarine Medičejske, kralja Henrika III., pa seveda Henrika Navarskega in kraljice Margarete Valoijske. Prav gotovo tudi karizmatičnega Henrika de Guisa, vojvode Lorenskega (1550–1588), ki po letu 1576 ustanovi tretjo silo, katoliško sveto ligo, ki ne taji prav dolgo ekstremističnih političnih teženj.

Slabo desetletje pozneje, januarja 1585, ta pokaže vse svoje zobe. Cilji prenovljene svete lige z blagoslovom španskega kralja niso več zgolj obramba vere, temveč odkrita vojna napoved obema Henrikoma, »krivoverskemu prestolonasledniku« Henriku Navarskemu in zakonitemu kralju Henriku III. (1551–1589), ki ga pamfleti obtožujejo »tiranstva«. Slednji tako lovi ravnotežje med zmernimi katoliki in strujami, ki so zaradi neenotnosti vse bolj ogrožene, protestantsko stran pa vodi Henrik Navarski, ki po atentatu na Henrika III. poleti 1589 zasede prestol kot Henrik IV.; resnično oblast in Pariz prevzame šele leta 1593 z dokončnim prestopom v katoliško vero.

Montaignu je medtem podeljeno odličje reda sv. Mihaela, ki nesorazmerno presega raven privilegijev sodne gosposke: ovratna verižica, kakršnakoli že je bila njena moralna teža, podeželskega plemiča povzdigne v sfere viteškega plemstva »od meča«. Če sodimo samo po dvojni vlogi komornika – tako v službi zmerno katoliškega, vendar med ljudstvom nepriljubljenega kralja Henrika III. kot tudi protestantskega Henrika Navarskega –, Montaigne gotovo velja za neoporečnega pogajalca, vrednega zaupanja. Domnevajo, da je v letih 1572–1576 posredoval v izjalovljenem poskusu sprave med Henrikom de Guisom in Henrikom Navarskim.

»Doma kupujem tiskarje, drugje oni kupujejo mene.«³ (III-2)

Po izidu *Esejev*, ki vsebujejo prvi dve knjigi in ki jih da Montaigne leta 1580 natisniti pri tiskarju Simonu Millangesu v Bordeauxu v nekakšnem sozaložništvu, kot bi rekli danes, se odpravi v Pariz in avtorski izvod knjige izroči kralju Henriku III. V istem času, kot opozarja Jean Balsamo, eden od urednikov nove Plejadine izdaje Montaigna iz leta 2007, je bil vezan še poseben izvod *Esejev* za angleško kraljico Elizabeto.

Malo pred tem doživi ognjeni krst napada ledvičnih kamnov, bolezni, ki mu je vzela očeta in ki poslej vodi starostne dni njegovega življenja. Boleznim dežele, ki ne vzbujajo upanja, se pridružijo tegobe njegovega lastnega telesa. Udeleži se tragičnega obleganja protestantskega mesta La Fère v Pikardiji, med katerim enega njegovih prijateljev zadene krogla iz muškete. Po teh dogodkih z bratom in širšo družbo odrine prek Nemčije, Švice in Italije na dolgo načrtovano potovanje v Rim. Dnevniški zapisi s tega humanističnega romanja pričajo o podobi rojenega popotnika, radovednega in izobraženega človeka brez predsodkov. Predvsem pa popotnika, ki med topicami in okrevališči išče zdravja. Tik pred silvestrovim 1580 je sprejet v avdienco pri papežu Gregorju XIII. Po nekaj mesecih mu je vrnjen izvod *Esejev*, ki mu ga je ob prihodu v Rim zasegla carina in si ga pobliže ogledala vati-

³ Doma plačujem tiskarjem, drugje oni plačujejo meni.

kanska cenzura. Italija je v letih 1580–1581 eno samo veliko gradbišče; nič čudnega, da naredijo impozantni infrastrukturni projekti in tehnika, s katerimi se med sabo kosajo mesta, na Montaigna večji vtis kot ves sijajni zbor italijanskih mislecev, umetnikov, »kuharjev in kurtizan«.

Bil je še zmeraj v Italiji, ko je septembra 1581 v odsotnosti izvoljen za župana Bordeauxa. Glavnina oblasti in odgovornosti je tiste čase v rokah *juratov*, zapriseženih mestnih očetov, in Montaigne je nerad, vendar po svojih najboljših močeh opravil dva dveletna mandata, ki se jima ni mogel izogniti. Zadnje obdobje županovanja prekine izbruh kuge, ki zahteva davek malone polovice bordeaujskega prebivalstva, za dobrega pol leta pa epidemija prežene z grajskega doma tudi Montaigneovo družino, tako da se sam vrne k *Esejem* šele konec leta 1586. V tem času sta prvi dve knjigi *Esejev* deležni neštetihi redakcijskih širitev in dodatkov, nastane pa tudi pretežni del *Tretje knjige*. Trinajst zaokroženih poglavij obvladuje samozavest prekaljene pisateljske osebnosti, ki ji ni treba več uric *soffeggia*. Prva celotna izdaja vseh treh knjig *Esejev* izide leta 1588 pri uglednem pariškem tiskarju in knjigarju Abelu L'Angelierju, ki avtorju za rokopis izplača honorar. O Montaignevem obisku v Parizu, ki verjetno ni bil povezan samo z novo knjižno izdajo, poroča španski veleposlanik kralju Filipu II. kot o omembe vrednem dogodku. Montaigne naj bi po navodilih maršala de Matignona v pogajanjih s Henrikom III. zastopal stališča Henrika Navarskega, ne nazadnje tudi kot politični svetovalec njegove vplivne metrese Diane d'Andoins de Gramont, bolj znane kot »lepe Korisande«. Slika časa ne bi bila popolna brez omembe rokambolesknega pripetljaja sredi julija 1588, ko je pisatelj žrtev merjenja moči in povračilnih ukrepov: ligaški skrajneži ga zajamejo in za nekaj ur strpajo v Bastiljo, od koder je nemudoma izpuščen po intervenciji Katarine Medičejske, kraljice matere, in najbrž tudi Henrika de Guisa! Ni povsem jasno, ali je bil Montaigne še zmeraj na sklicu deželnih stanov v Bloisu, ko je bil slednji na kraljev ukaz umorjen. Razumevanje vročičnih časov po izidu prvih dveh knjig, ko so besedila *Tretje knjige* šele v nastajanju, bi bilo vsekakor okrnjeno, če ne bi upoštevali vsega tistega širšega konteksta »mrzličnega iskanja duhovno moralnega očiščenja«, ⁴ ki zaznamuje v Franciji desetletje 1580–1590.

Poleti, še pred začetkom stanovskih zasedanj, je bil Montaigne v Pikardiji, pokrajini severno od Pariza, kjer je na gradu Gournayjevih spoznal svojo mlado oboževalko Marie Le Jars de Gournay (1566–1645). S pisateljem se po znanih podatkih najbrž nista več srečala, vendar je *Esejem* »adoptivna hči«, *fille d'alliance*, kot jo je imenoval v korespondenci, kot literarna urednica in skrbnica posvetila življenje in na vrhuncu francoskega klasicizma še zmeraj branila svobodo Montaignevega izročila.

4 Arlette Jouanna, *Francija 16. stoletja, 1483–1598*, Presses Universitaires de France, Pariz, 2015.

Pot na konec preizkušanj

Bralsko usodo tega intertekstualnega poliptiha sto sedmih krajših ali daljših poglavij, pripovednih variacij in podvigov, še najlaže ponazori prispodoba slikarskega platna kakšnega Boscha ali Bruegla, kjer lovimo detajle, celota pa nam nezadržno uhaja.

»Zaman poskušamo z besedami in pisanjem zadržati, česar ni več.« (M. Blanchot)

Montaigne na svojih straneh ne skriva bralskih srečanj z *Gargantuo in Pantagruelom*, ko uvršča Rabelaisove bukvice z Boccacciem vred v kategorijo kratkočasne literature, ampak na to temo ostaja redkobeseden. Zanimiv primer pisateljske molčečnosti, kakršna je na primer zadržanost ob Erazmu Rotterdamskem ali presenetljiva obzirnost do vsega, čemur na bordeaujskem koncu sveta streže vino. V skrajno zresjenih časih se zdi Montaignu očitno primerneje lomiti »mozgavo kost« s pomnoženo instanco svojih vsakokratnih »jazov« namesto z razmeroma prozorno asistenco *alter egov*, kakršna sta Rabelaisov Alcofribas Nasier ali Panurg. Obema mojstroma peresa, ki sta večje »sedela na dveh stolih«, eden kot velik zdravnik, drugi kot nič manj velik kritik medicine, pacient *par excellence*, je dušebrižništvo očitalo »razvrat, nečimrnost in najpodlejšo opolzkost«. Tako so prvemu radi očitali, da je »plebsu preveč učen, učenjakom pa preveč plebejski«, in drugemu zamerili, da je filozofom premalo filozofski, literatom pa preveč! No, in ironija naključja, da bo vse povedano? Oba je stoletja pozneje še najbolj zblížalo vprašanje vzgoje in izobraževanja. Predvsem pa jezika: današnjemu bralcu so, paradokсно, povsem domače motnjave obeh renesančnih sodobnikov, ki sta vsak s svojimi daljnosežnimi prijemi skušala prenesti govor živega telesa v jezik knjig. Rabelais je v francoščino uvedel izraz »enciklopedija« in v obtok humanizma poslal besednjak »nedosegljivih trideset tisoč besed«. Če je hotel Montaigne minljivost, izmuzljivost in mnogoumnost človekove misli vreči na papir v količkaj verodostojni in obstojni obliki, je moral doreči popolnoma nov slog pisanja: novo sporazumevalno obliko izraza. Slog knjige, ki je »eno s pisateljem«. »Na smrt sovražim, da bi zvenel prilizovalsko: in zato me nagonsko takoj zanese v robato, pristno in surovo govornico,« zapiše pisatelj (I-40), ki zna reči bobu bob, da se ne bi znašel na cedilu »s svojo latinščino«: da ga ne bi jezik ujel v precep in stisnil v kot.

Pisatelj, kot piše, se po umiku na domače posesti ukvarja samo še s tem, kako bi v miru in na samem prebil »tistega malo, kar mu je preostalo življenja«, in pobudo prepušča volji svojega duha. Račun brez krčmarja! Ko ugotovi, da se ta, vdan samovolji prostega časa in samemu sebi, »kot pobezljan konj stokrat bolj ukvarja s svojim kopitljanjem kakor s čim drugim«, da mu »spočenja toliko muhavih spak brez repa in glave«, mu ne preostane drugega, kot da jih začne popisovati in loviti

na papir. »No, in ker sem se znašel docela izpraznjenega in brez vsakršne druge snovi,« pripomni prostodušno in ne brez samoironije, »sem se ponudil sam sebi za predmet in pisateljsko temo. To je edina knjiga svoje vrste na svetu, knjiga neotesanih in zanesenjaških namer.« (II-8)

Edina gotovost, s katero se nam predstavlja, je skratka avtorjev jaz, edina oprijemljiva resnica tekstura besedila, ki se je razvijalo, raslo in se spreminjalo do pisateljeve smrti. »Nisem bolj sam pisal knjige, kot je knjiga pisala mene,« zapiše. »Knjiga, ki je eno s svojim avtorjem.« (II-18) Kaže, da se v teh nepredvidljivo zapekljivih okoliščinah bralec identificira z obema. Prav pomanjkanje gotovosti in trdne osebne identitete spodbuja pisavo subjektivnosti, skozi katero se vse bolj in bolj nakazujejo prvine eseja kot žanrske oblike. Navzkrižje zornih kotov, ki je s svojim razgaljanjem perspektiv tiha priča bralčeve nepogrešljivosti, je novost knjige, ki še vedno velja za eno najbolj neusmiljenih izpovedi novega veka na temo vednosti, užitka in človeških nravi.

Izvirnost neformalnega, živega in osebnega besednega izraza, za katerega še ni obstajal atribut *esejističnega*, seveda ni naletela na takojšnje in vsesplošno odobravanje. V časteh je bilo posnemanje antičnih vzorov, formalnost in brezosebnost. Družabna merila časa so tlakovala pot idealom vsestransko razgledanega, uglajenega in diskretno zadržanega človeka vedre modrosti, ki ga Montaigne obzirno, Pascal pa suvereno imenuje *l'honnête homme*. Nesluteno transgresivna in samozavestna gesta, da brez zavor piše o samem sebi, postavlja avtorja na stičišče novodobnega duha, ki se nujno prekriva z občutljivostjo naše lastne sodobnosti. »Vsega, kar vidim v njem, ne najdem v Montaignu, ampak v sebi,«⁵ preberemo v slabo stoletje mlajših *Mislih* Blaise Pascala, tega genialnega »francoskega janzenističnega Hamleta«, rečeno po valéryjevsko, ki ni hotel Montaignu ostati nič dolžan. Očarljivo in precizno. Verjetno je eden najzaslužnejših za Montaigneovo razmeroma zgodnjo recepcijo v evropskem prostoru.

Ob Montaignu je lažje ugotavljati, kaj vse njegova literatura ni, kakor kaj je. *Eseji* niso avtobiografija, niso spomini, niso dnevniški zapisi, niso izpovedi. Niso avtoportret. Niso pisemska literatura. Pravzaprav niso niti roman, kot ga znamo razumeti po Flaubertu. In najbrž ne filozofija, čeprav je morda lahko tudi obratno res. Dialogu z avtorjem, karkoli že to pomeni, se niso odpovedala imena, kot so William Shakespeare, Francis Bacon, René Descartes, Blaise Pascal, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Denis Diderot, Johann Wolfgang von Goethe, lord Byron, Ralph Waldo Emerson, Henri Bergson, Stefan Zweig, Virginia Woolf, James Joyce, T. S. Eliot, Jorge Luis Borges, Erich Auerbach, Hugo Friedrich, Maurice Merleau-Ponty, Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Jean Starobinski, Michel Butor, če jih

5 Blaise Pascal, *Misli*, 2.64.

omenimo le peščico. Marsikatero pisateljsko ime poleg Gustava Flauberta je v avtorju *Esejev* začutilo svoj *alter ego*. In čeprav nam godi Nietzschejeva sodba iz leta 1873, da »zahrepeniš živeti na tej zemlji, ker je pisal tak človek« kot Montaigne, so njegove knjige najbrž daleč od tega, da bi bile almanah »prav uglašene modrosti«,⁶ še manj zbirka napotil za zdravje in srečo v življenju. »Jaz sam sem predmet svoje knjige,« je avtor jasen v uvodnem nagovoru »Bralcu«, provokativen pripis z grajskega stolpa onega prvega marčevskega dne leta 1580, da »nima smisla zapravljati časa z nečim tako lahkomiselnim in plehkim«, pa verjetno ni zgolj izraz avtorske lažne skromnosti in preizkušen prijem, kako si pridobiš bralčevo naklonjenost. Prej vabilo k razmisleku, k temu, da odprimo oči in samega sebe posadimo »v svojo lastno družbo«. *Esejem* vsekakor ustreza odprta, svobodna in žanrsko neobvezujoča, žlahtno »nonšalantna« prvoosebna oblika pisanja. Rečeno učeno, esej se »kot žanr odlikuje po interdiskurzivnosti, ki se v tekst vpisuje na način singularnosti«. ⁷ Mimogrede, »*les Essais*« se pri Montaignu zmeraj nanašajo na knjižno celoto. Fausta Garavini, ugledna strokovnjakinja za francosko in okcitansko literaturo, poudarja, da esej ni sinonim za poglavje, ko povzema misel Andréja Tournona, urednika kritične izdaje *Esejev* iz leta 1998, »da se esej udejanja v vsakem poglavju, vsako poglavje pa še ni nujno esej«.

Vsak letni čas ima svoje oči, svojega Montaigna, vsak rod, vsako življenjsko obdobje. Vsak trenutek. V spektru zornih možnosti se vsakemu branju odpirajo njegovi lastni *poskusi* in *skušnjave*, *preizkušnje* in *izkušnje*, no, in *okušanja*⁸ sto sedmih poglavij *Esejev*. Seveda, esejev. Vse to zaobseže pomensko polje francoskega *essai*. Vsi trije pojmi, ki so v presečišču Montaignevega pisanja – *poskus*, *preizkušnja* in *izkušnja* – tudi v slovenščini hvaležno razgaljajo skušnjave etimološke sorodnosti. Nič čudnega, da je slednjemu, *izkušnji/izkustvu*, posvečeno zadnje poglavje *Esejev*. In najbrž zaobseže tudi to, da Montaigna ne beremo – če ga še tako *paberkujemo* –, ampak živimo, dihamo, čutimo. V uvodnem nagovoru avtor obljublja bralcu knjigo, ki »v dobri veri«, iskreno in verodostojno govori o enem samem predmetu: o njem samem. In seveda o svetu in vsem, kar je ta svet. S kar nekaj ironije opredeli avtor svojo vednost o njem. »Malo o vsem in nič o ničemer, čisto po francosko.« (I-26)

»Jaz davi in jaz drevi sva seveda dva.« (III-9)

Montaigne se še najbolje znajde sredi tistega, čemur bi danes rekli »tkanje medbesedilnosti«. Kaj niso *Eseji* ena sama skušnjava procesa, ki nam omogoča vsak tekst

⁶ Fausta Garavini.

⁷ Marko Juvan, »Esej in interdiskurzivnost«, *Primerjalna književnost*, letnik 33, številka 1 (2010).

⁸ Pojem okušanja vsekakor izpostavlja latinski prevod naslova *Eseji* (*Gustus*) izpod peresa pisateljevega flamskega sodobnika Justa Lipsija, utemeljitelja neostoicizma in nove pisateljske *brevitas*.

brati kot integracijo oziroma že kar preobrazbo drugih besedil? Kot vsi sodobniki humanizma Montaigne ni mogel uiti ustvarjalnemu prepihu poganskega staroveštva na eni strani in krščanske antike na drugi. Po temeljitih posegih njegovega peresa, daleč od konvencionalnih miselnih sidrišč, so tu pokrajine, zaplate, robovi »neizmerno zapletenega spominskega palimpsesta«, rečeno baudelairovsko. Besedilo je palimpsest nič kolikih vtisnjenih zapisov, branje tako naplavljenih sporočil pa jasno predpostavlja našo bralsko navzočnost, ko luščimo plasti zapisanega in sodelujemo z argumenti svoje načitanosti. »Nisem bolj sam pisal knjige, kot je knjiga pisala mene,« spet in spet ponavljamo za njim.

O vsem ima povedati svoje, vsaka tema se zdi vredna preizkusa njegove presoje. »Človeka oblikujejo drugi; sam pripovedujem o njem in predstavljam podobo precej neizoblikovanega posameznika, ki bi ga napravil, če bi ga moral še kdaj vzeti v roke, res čisto drugačnega, kot je. Ampak zdaj je, kar je.« (III-2) Nepričakovano menjuje teme razmišljanj, privošči si digresije in napoveduje motive, ki se jim nazadnje na vsem lepem odpove. Pripoveduje z vsemi sredstvi, ki so mu na voljo: z besedami, svojimi in izposojenimi, citate neidentificiranih verzov in proze navaja pogumno, zavestno in z razlogi, ki jih zna utemeljiti. Meje med citatom, imitacijo in *pasticcium* so zabrisane in prepustne. Drugim pusti izpeljati, česar zaradi jezikovnih in duhovnih pomanjkljivosti ne zna »dovolj dobro povedati sam«. Pri presajanju tujih razmišljanj in idej, ki jih meša s svojimi, rad zamolči avtorja, »da bi obrzdal vihravost prenagljenih obsodb, ki se zgrinjajo nad vsakršnim pisanjem. [...] Naj po mojem nosu okrcajo Plutarha in si dajo duška, ko na meni zmerjajo Seneko! Naj njuna avtoriteta prikrije moje slabosti.« (II-10)

Zgovorna so Montaigneva znamenita zamolčanja. Paradoksi in protislovja pri pisatelju, ki zna v tem svetu nenehnega gibanja gojiti mero in moralno trdnost, še zdaleč niso lahkomišelna gesta. »Ne opisujem biti. Opisujem prehajanje.« (III-2)

Literatura je »promenada« resnic sveta, in zlasti te, da sreči in nesreči ne uideemo nič bolj kakor zadregam jezikov in samovolji naključij. Bolj ko nam gre za pristno podobo žive besede, bolj tvegamo, da nas ne bodo mogli ali hoteli razumeti ali da nas bo jezik pustil na cedilu med svojimi prebliski in himerami.

»Naj me v [knjigi] vidijo pristnega, naravnega in vsakdanjega, kakršen sem, neprisljen in neizumetničen: pišem vendar o sebi!« In to, »kolikor mi je dopuščala uvidevnost do javnosti« (I-Bralcu), s čimer namigne na to, da je njegovo početje – pisanje o sebi v prvi osebi – skrajno nepriporočljivo in nevljudno.

Iskanje resnice, teh neusmiljenih obrazov svobode, je preverjanje razlik v zrcalu »tisoč zornih kotov« (III-13). Montaigne, ki potoži, da svojega »ničevega, spreminjastega in nestanovitnega« predmeta ne more umiriti, piše »o prehajanju«, in pri tem precizira, da o prehajanju »iz dneva v dan, iz trenutka v trenutek« (III-2). »Nobena lastnost nas ne stisne do kraja in vsestransko v svoj objem« (I-38), postavi bralca

pred dejstvo. Ob soočanju kontrastov se tako iskri resnica človekove neustavljive različnosti in nepredvidljivosti.

Paradoks prevoda: nova priložnost izvirnika

»Beseda je pol od tistega, ki govori, pol od tistega, ki posluša.« (III-13)

Montaigne se na začetku poglavja o prijateljstvu sprašuje, kaj so njegove pisarije drugega kot prostaško norčavi morasti stvori, groteske in spake, »skrupucane iz različnih udov brez jasne oblike, katerih red, sosledje in razmerja so le slučajni«. In zaključí s citatom iz *Umetnosti pesništva*, s čimer pisatelj, čigar materni jezik je latinščina, hvaležno nazdravi kulturi, iz katere raste. Seveda je v Horacijevi intonaciji odgovor na Montaigneovo retorično vprašanje in s tem tudi že ena od zgodnjih opredelitev eseja. »Kaj ko bi glavo človeško slikar pritaknil na konjski / vrat in prislíkal še perje različne oblike in barve, / ude pa z vseh vetrov nakopičil, tako da bi žensko, / zgoraj mikavno, odurno zašílil v črnikasto ribo.«⁹

Kaotična interpunkcija, »lovišče« tiskarskih stavcev, ki variira med izdajami, določa udobje bralskih izkušenj in pripelje v zgodovini recepcije do zanimivih interpretacij. Predvsem v luči Montaignevih sodb o lastnem pisanju, ki so same po sebi polne paradoksov. Kako naj sredi nepreglednih podredij izvirnika razumemo tisto, čemur sam pravi »le langage coupé«, »le style coupé«? Prvine pisanja, značilnega za Seneko in Tacita, ki s strnjenim izrazom, kleno pregovornostjo in križanjem motivov izpovedujejo več od izrečenega, značilnega pa prav tako za flamskega sodobnika Justa Lipsija in njegovo mojstrsko *brevitas*, literarna zgodovina razkriva tudi v prozi dvesto let mlajših Rousseaujevih *Sanjarij samotnega sprehajalca*. Kot zagovornik novih izraznih prijemov, osvobojenih ciceronske retorike, se Montaigne trudi približati vzornikom lapidarnosti, jedrnatosti, zgoščenosti in redkobesednosti. Če interpunkcija ne bi prejudicirala volje njegovega peresa, si najbrž ne bi zastavljali teh vprašanj. Medtem ko so mnogi poznavalci jemali – in še jemljejo – Montaigneve pogoste floskule avtorske skromnosti za suho zlato, vsako daljšo misel in dvom pa za pisateljevo spontanost in rudimentarnost, vidijo drugi v domnevni nedodolnosti neizumetničenost, še rajši pa dokaz, da pisatelj *Esejev* ni toliko pisal, kot jih je narekoval. Glagol *dicter* v 16. stoletju resda še vedno nosi oba pomena, »reči«

9 Horacij, *Umetnost pesništva*, 14,26; prevod Nade Grošelj.

in »narekovati«. Verjetno bo kar prevladalo stališče o pisateljevi skrbi za precizen izraz, dobro zadeto misel, daleč od spontanosti nareka. Predvsem pa o visokih merilih poetike, ki vse bolj vešče vpeljuje prijeme, ki jih ambicijam vsestransko razvitega uma ponujata jezik in živa beseda. Seveda pa zmeraj obstaja možnost, da pisatelj, bolj ko mu gre za jasnost izraza, bolj tone v »kalno temo«. Paradoks, da postaneš jedrnatosti na ljubo gostobeseden. Palimpsestni robovi »bordeaujskega izvoda« dokazujejo pisateljevo zavezanost neolepšani resnici in detajlu, ustvarjalnemu procesu, ki je trajal do zadnje ure življenja. Montaigne postaja gospodar svojih izraznih sredstev, ko si na prepihu latinske materinščine, francoščine in južno-okcitanskih narečij izposoja in prilagaja: »Rajši zavijem dober izrek in ga prikrojim svojim potrebam, kot da bi odvijal nit misli in ga hodil iskat.« (I-26)

»In naj se izkaže Gaskonjec, če ne zmore Francoz!« (I-26)

Če je Montaigne kot deček na domačem gradu resda govoril le latinsko, ga je od trenutka, ko je prestopil prag gujenskega kolegija, posrkala francoska omika. Pozneje je prepotoval lep kos sveta in pogosto obiskal Pariz, ampak z živim jezikom, kakršnega v prestolnici govorijo slanikarice in mesarji – in s kakršnim bi si tako rad pomagal –, ni najbrž nikdar zares križal koraka. Zato pri njem ne preseneča spontana raba ekspresivnih *gaskonjizmov*, ki so mu jih tako radi očitali. V tistem času še ni prišlo do preloma med jezikom dvora in Pariza na eni in francoščino preostale dežele na drugi strani. Francoskemu klasicizmu se še ni posrečilo prečistiti, »dega-skonjizirati«, kot zapiše Fausta Garavini, dvora gaskonjskega kralja Henrika IV. Oba jezika sta sobivala v razmeroma enakopravnem položaju. Za razliko od rodne perigurdinske govornice Montaigne občuduje gaskonjsko narečje, ki ga sicer ne obvlada, in zlasti govornico, ki se odpira proti hribom, »edinstveno lepo, odsekano, kleno in ekspresivno, v resnici bolj moško in soldaško od kateregakoli jezika [...], tako žilavo, krepko in neposredno, kot je francoščina graciozna, prefinjena in polna« (II-17).

»Pisanje ni nič drugega kot oblika govorjenja, ki ostane še potem, ko nhamo govoriti.« (B. Castiglione)

Ob misli iz *Umetnosti pesništva*, ki si jo je prilastilo poglavje o prijateljstvu, si ne moremo kaj, da ne bi razgrnili nekaj pritlehnih, podkožnih posebnosti izvirnika, ki pokažejo prevajalcu ves svoj bridki transgresivni rob ob srečevanju jezika z jeziki, izvirnika s prevodi. Daleč od humanistične gostobesednosti in leporečja nas Montaignev način dialoga tako pripelje do zanimivega paradoksa, ko se namesto »zamrznjenih besed«, čakajočih na odjugo, izvirniku ponujajo nove priložnosti s prevodnimi ubeseditvami v jezike vsakokratne sodobnosti.

V gestah figur, ki ne tajijo vezi z antičnimi vzori, občutljivemu bralskemu očesu ne ostajajo skriti besedni premiki in poigravanja semantičnih zrcal, kakršna so cvetela v renesansi. Hiperbole, elipse. Omenimo tehniko *centa*, francoskega *centona*, kompozicijo lepljenk, krpank iz izposojenih citatov znamenitih avtorjev, ki gradivo povežejo v novo, zamaknjeno smiselno celoto. Montaignevo misel pogosto doreče preplet dveh ali več skrbno izbranih citatov.

Laura? »*L'aura che 'l verde lauro et l'aureo crine*« (Petrarca, Sonet 246)¹⁰

Njegovo pisanje, ki se večče obrača k bralcu s svojimi dvomi, namigi, nagovori, zagovori, ogovori in ekskurzi, vseskozi zaznamujejo slogovne figure bolj ali manj direktnih ali diskretnih blizuzvočij, ki so bile v književnosti humanizma velika moda. Učinki *paronomazije*, ki jo po latinskem *adnominatiu* imenujejo tudi *anominacija*, temeljijo na približevanju – naštevanju, ponavljanju, soočanju, kresanju – besed različnega pomena, katerih enakoglasje je seveda popolnejše od asonance, rime ali aliteracije, vendar šibkejše od homonimije. Pa takšnih slogovnih figur, kot je na primer *hiazem*, obrnjena korelacija stavčnih členov, pri kateri gre za križanje po shemi *ab-ba*. »Plebsu preveč učen, učenjakom preveč plebejski«. »Če bi bil od stroke, bi bila moja umetnost naravna, kot je njihova narava izumetničena.« (»Si j'étois du mestier, je naturaliserois l'art autant comme ils artialisent la nature«.) Igra citatov in sklicevanj na vire pomaga Montaignu preverjati meje svojega duha, pa tudi pameti in strpnosti sodobnikov. Kaj živahnemu mnogoglasju staroveškega gradiva in žive besede ne ustreza prav igra »spak in grotesk«? V dobri veri jemlje iz najrazličnejših črpališč, pri tem pa spreminja odlomke, na katere se sklicuje, in radovedno združuje nezdružljivo. »Kraji in knjige, h katerim se vračam, se mi zmeraj prismejijo z novo svežino,« (I-9) zapiše o vlogi citata kot jedru spodkopanega, »miniranega« besedila. Zanimivi so primeri zamolka, namerne prekinitve stavka, ki ga mora dopolniti bralec. Ali pa *pretericije*, taktike navideznega preskoka, s katerim pisatelj uperi prst v predmet, ki ga zamolči: na primer obljuba, da bo počakal na kakšno drugo priložnost in »se razpisal o vsem, kar ve«. Kaj ni navsezadnje lepa ilustracija takšnega preskoka izginotje devetindvajsetih La Boétiejevih sonetov iz 29. poglavja *Prve knjige*, ki jih je Montaigne v izdajah 1580–1582 napovedal in obljubo izpolnil; v besedilu »bordeaujskega izvoda« po letu 1588 je poglavje (»Devetindvajset sonetov Étienne de La Boétieja gospe Gramontski, grofici Guissenski«) resda še zmeraj ohranjeno, skrivnostno pa izginejo s prizorišča soneti. S pripisom, da »te verze beremo drugje«, prijateljeve poezije dokončno postanejo fikcija.

¹⁰ Znameniti prvi verz 246. soneta, ki diskretno priklicuje »neimenovano« s pesniškimi sredstvi *l'aura*, *lauro* in *l'aureo*, citiram po imenitni dvojezični izdaji Srečka Fišerja, mojstrskega prevajalca celotnega Petrarce (Goga, 2022). »Dih lovoru poboža koder zlati«.

»Si vous le voyez, vous l'oyez; si vous l'oyez, vous le voyez.«¹¹ (I-26)

Prevajalčevi tipkovnici ne preostane drugega kakor igrišče sreče, sonca in sence, tehtnica izraznih vatlov, verjetnosti in dobre vere, enkrat *legato*, enkrat *staccato*, zdaj spet čez drn in strn. Vendar pri Montaignu nobena beseda ne pade drugam, kot kamor mora. »C'est par maniere de *devis* que je parle de tout, et de rien par maniere d'*advis*« (»O vsem govorim, kot da rožice *sadim*, in o ničemer, kot da pamet *solim*«). »Imeti moramo dober nos«, ne samo srečo, da v tako raznorodni množici pojmov, sinonimov in analogij ujamemo količkaj pravo rešitev.

S kurzivo so označeni poudarki v izvirniku in slovenske rešitve v oklepaju. »Les hommes de la société [...] desquels je suis en queste, sont ceux qu'on appelle *honnestes et habiles hommes*« (»Iščem družbo ljudi, za katere pravijo, da so *spodobni* in *sposobni*«). O bolečini: »Si tu ne la *portes*, elle *t'emportera*« (»Če je ne *prenešeš*, te bo *odnesla*«). »Il faut *espandre* le grain, non pas le *respandre*« (»Zrno moraš *trositi*, ne *stresati*«). Trši oreh so kreativni izzivi, pri katerih je nemogoče in morda tudi nepotrebno vztrajati. Ali rahle modifikacije: »Les choses qui nous *oignent*, au pris de celles qui nous *poignent*« (»stvari, ki nam *godijo*, za razliko od tistih, ki nam *škodijo*«). Marsikdaj kaže prekompensirati stilizme, ki se zdijo v ciljnem jeziku sami sebi namen. »L'insuffisance et la sottise est *louable* en une action *meslouable*« (»Nesposobnost in neumnost sta pri *graje vrednem* dejanju nekaj *hvalevrednega*«). Preproste *aliteracije*, ki jih nima smisla iskati na silo: »la *force*, le *fer*, et le *feu*« (»sila, ogenj in meč«). Zanimiv je primer glagolskih ali samostalniških simetrij, povezanih z veznikom »in«, ki so sodobnemu jezikovnemu čutu nadležne. »Il faut *adresser et arrester* nos desirs aux choses les plus *aysées et voisines*« (»S svojimi željami se moramo obračati *in osredotočati* na najlažje *in* najbližje stvari«). Izvirne dikcije seveda ne gre posiljevati s slogovnim posodabljanjem, da bi se bizarno znebili »veznika«. »S svojimi željami se moramo obračati na najlažje in osredotočati na najbližje stvari«, da ne bi enega greha zamenjali z drugim.

Kočljivo ravnovesje nakopičenih stikov: »Quelle sottise de nous *peiner* sur le point du passage à l'exemption de toute *peine*!« (»Kakšna budalost, da se sekiramo v trenutku, ko prestopamo prag vseh *bridkosti*!«). Zadovoljiti se moramo, če se posreči rešitev v krogu asonanc, aliteracij, anagramov, kompenzacije: »Ce n'étoit qu'aux *lutins* de *lutter* les morts« (»Naj z *mrtvimi* se merijo le *črvi*«). »En *persuasion*: ou en *dissuasion*« (»kar se tiče *prepričevanja*: ali *preprečevanja*«). »Est toute *sapience insipide*, qui ne s'accommode à l'*insipience* commune« (»in *neslana* je vsaka *bistroumnost*, ki se ne prilega vseobči *neumnosti*«). Francoski pojem *insipience* (latinsko »insipientia«, neumnost, norost), nasprotje *sapience*, modrosti, napoveduje že atribut *insipide* (pust, brez okusa), vendar brez kakršnekoli pomenske ali izvorne bližine: očarljiv

11 »Če ga vidiš, ga slišiš; če ga slišiš, ga vidiš.«

primerek ljudskih etimologij, kakršne je 16. stoletje oboževalo. »Je presteroy aussi volontiers mon *sang* que mon *soing*.« (»Nič manj rad ne bi dal svoje *krvi* kakor svojih *skrbi*.«)

Včasih moramo biti z malim zadovoljni, saj je na lestvici prevajalskih trofej »malo« pogosto veliko, če ne že kar zadosti: »Les propres condamnations sont toujours *accrués*, les louanges *mescrués*« (»Samokritiki ljudje zmeraj verjamejo, samohvali nikoli«). In: »Il en peut estre aucuns de ma complexion, qui m'instruis mieux par contrariété que par exemple, et par *fuite* que par *suite*« (»Morda obstajajo ljudje moje čudi, ki se več naučijo iz *zoprvanja* kakor *zgedovanja*, več iz *zdrahe* kakor *sprave*«).

Pa primeri kompenzacije, kakršni se smejo edinole posrečiti: »Naissance conforme à son progres« (»Kakršen *zapredek*, tak *napredek*«). »Et l'envoya, cruelle et sanglante victime, pour la purgation de son offence« (»in ga poslal, *kruto žrtev in krvavo žetev*, delat pokoro za žalitev«). »Parmy tant d'emprunts je suis bien aise d'en pouvoir desrober quelqu'un, les desguisant et difformant à nouveau service« (»Sredi take obilice izposojenega sem sam zadovoljen, če lahko kaj *ukradem*, *ukrojim* in pre naredim z novim namenom«). S pomočjo aliteracije: »Ny le vin n'en est plus plaisant à celuy qui en sçait les facultez premieres« (»Tudi *vino* ni nič slajše tistemu, ki pozna njegove *prvinske vrline*«).

Pa še primer kombinacije renesančnih jezikovnih prijemov s kompenziranim anagramom ob *luči* in *temi*: »Vous avez donné le reste de vostre vie à la *lumiere*, donnez cecy à l'*ombre*« (»Razdajala sta življenje *soncu*, dajta, kar vama ga preostane, *senci*«). In na temo »uma«: »Il ne luy faut ny matiere ny baze. Laissez le courre: il bastit aussi bien sur le vuide que sur le plain, et de l'inanité que de matiere.« (»Ni mu treba ne *snovi* ne *osnove*. Pustite mu zadihati: enako dobro gradi v *praznem* kakor v *polnem*, enako dobro iz *ničesa* kakor *nečesa*.«) Sami pa vendarle upajmo s tole senekovsko,¹² da nas ni sram napak, ki jih storimo vedé: in da ne bi radi preveč zardevali ob napakah, storjenih nevede.

Danes si težko predstavljamo, da je prvotno vsako od sto sedmih poglavij *Esejev* obsegalo po en odstavek, če ne upoštevamo na sredino pomaknjenih citiranih verzov. Pri takšni politiki knjižnega preloma v duhu časa je interpunkcija muhasto slogovno orodje in orožje: pitijski kažipot branju in hkrati bavbav. Mimogrede, »Apologija Rajmonda Sebonda« (II-12) je tako dobrih dvesto strani dolg odstavek! »Svet je ena sama večna gugalnica. Vse se nenehno premika: zemlja, kavkaške gore, egiptovske piramide, premikajo se skupaj in vsaka posebej.« (III-2) Vejice, podpičja, mrgoleča dvopičja, ki imajo ponavadi vlogo ločila med vejico in podpičjem, včasih

12 Gl. Seneka, *Pisma prijatelju Luciliju*, 95.

celo vlogo pike, pa okrogli oklepaji. Zdi se, kot da bi bila ločila talci, prepuščeni na milost in nemilost mojstrom stavcem, saj variirajo od izdaje do izdaje, od tiskarja do tiskarja. In tiskar je v 16. stoletju vrhovna instanca tistega, ki pridobi »kraljevo privoljenje«, se pravi založniške in knjigotrške pravice »za toliko in toliko let«. Vprašanje odstavkov in interpunkcije tako še dandanes rešuje s svojimi prijemi vsaka izdaja izvirnika ali prevoda po svoje. In pri tem – na ta dobrodošli paradoks le opozorimo! – se prevodom in tujim jezikom odpirajo neslutene interpretativne in ubeseditvene perspektive, za katere je izvirnik prikrajšan.

Dokaj arbitrarni se zdijo periodizacijski poskusi kronološkega razmejevanja geneze in zgradbe esejev na »stoiško obdobje«, ki naj bi zajemalo pisateljevo produkcijo zgodnjih let 1572–1574 s poudarkom na liku Katona Mlajšega. Pa na obdobje skeptičnega Montaigna in njegovega znamenitega gesla: »Kaj vem?« okoli leta 1576, ko je v sijajnih zamahih pironovskega skepticizma vodil jedko kritiko človeške vednosti in razuma v »Apologiji Rajmonda Sebonda« (II-12). In na tretje, zadnje obdobje let 1578–1592, ki bi mu lahko rekli »epikurejsko« in v katerem naj bi nastala kopica esejev *Prve* in *Druge knjige* ter vseh trinajst poglavij *Tretje knjige*. Vprašanje Montaignevih priorit, kar se tiče antičnih filozofskih šol, je bilo nenehno predmet spora. Težišče poglavij je z vsakim novim avtorskim posegom pisatelja, ki je redigiral gradivo do zadnjega diha, načeto, zamaknjeno in zamajano v svojem vsakokrat znova vzpostavljenem aleatoričnem ravnotežju. Za recepcijo in znanstveno kritično analizo Montaignevega palimpsestnega besedila prav tako ostaja predmet debate stratifikacija besedila, ki naj bi ujela »evolucijo pisateljeve misli« in ki je delo urednikov z začetka 20. stoletja, Fortunata Strowskega, Pierra Villeyja in Françoisa Gébelina: stratifikacija na sloje A (izdaji 1580 in 1582), B (1588) in C (rokopisne modifikacije »bordeaujskega izvoda« po letu 1588).

V prvotnem besedilu obeh knjig iz leta 1580 kljub vsem kasnejšim avtorskim posegom, redakcijskim črtam, pripisom, popravkom in dodatkom, ki se zmeraj znova dotikajo nevralgičnih točk, slabo zaceljenih ran ali neporavnanih računov, ostaja mnogo ugibanja, nedorečenega, prikrita in nedoumljivo skrivnostnega. S *Tretjo knjigo* (1588) postanejo *Eseji* povsem drugo in drugačno branje: knjiga uveljavljene pisateljske osebnosti, ki ji ni treba več dokazovanja in opravičevanja pred domačo srenjo. Knjiga sijajne diskurzivne misli in poglobljenih razčlenitev. Tu najdejo svoj prostor strani, ki veljajo za temelj francoske proze. Za pravo utelešenje Du Bellayjeve *Défense et Illustration de la langue française*. Zgodovina svetovne literature sega s pridom po njih. »Samo prisluhnilo jim,« zapiše pisatelj. »Povemo si v glavnem vse, kar potrebujemo.«

»Bordeaujski izvod«

Bordeaujski izvod (»l'Exemplaire de Bordeaux«), ki mu sledi tudi slovenski prevod, je kombinacija tiskane knjige iz leta 1588 in obsežnih rokopisnih modifikacij na robu in v samem besedilu, ki datirajo od poletja 1588 do smrti 13. septembra 1592. Ta izvod nam pomaga bolje razumeti Montaigneve načrte, ko zapiše, da jo je »ubral po poti, po kateri bo hodil brez postanka in muk, dokler bo kaj črnila in papirja na svetu« (III-9). Bordeauxski izvod je po mnenju Philippa Desana »palimpsest spomina in sodb, katerega brezkončno redakcijo je ustavila samo pisateljeva smrt«. Izvod hranijo v bordeaujski mestni knjižnici, njegova zgodovina z vsemi znanimi in neznanimi podrobnostmi pa bi zapolnila roman. Za zadnjo veliko izdajo »bordeaujskega izvoda« zaenkrat velja redakcija Andréja Tournona iz leta 1998 (L'Imprimerie nationale). Žal se ne moremo posvetiti zanimivostim bogate tekstne kritike in založniško-tiskarskih vidikov usode *Esejev*, zlasti tistih, ki se nanašajo na *kopijo* »bordeaujskega izvoda« (ali morda kakšnega tretjega izvoda), ki jo imenujejo »eksemplar«, in do vseh razlik, ki pripeljejo do postumne izdaje *Esejev* leta 1595 v redakciji Marie de Gournay. Obstaja še kak izvod, za katerega ne vemo? Ta zgodba po mnenju preučevalcev Jeana Céarda, Philippa Desana in Michela Simonina, če jih omenimo le peščico, še zdaleč ni pri kraju.

Slovenska izdaja

Slovenski prevod spremlja dvoje vrst opomb. Indeksirana velika črka opozarja na opombo pod črto, kjer najdemo najnujnejša kulturnozgodovinska, civilizacijska ali jezikovna pojasnila in orientacijo, s številko pa so označene bibliografske opombe, ki so diskretno umaknjene na konec vsake knjige. Ker Montaigne dosledno in le z redkimi izjemami citira brez navedbe avtorja in naslova izvornika, te opombe razkrivajo identiteto avtorjev in naslove del, prav tako pa tudi imena slovenskih prevajalk in prevajalcev, ki jim hvaležno dolgujemo prevode latinskih, grških in italijanskih citatov. Ti so sestavni del Montaignevega besedila, zato na knjižni strani neposredno sledijo citatu med oglatima oklepajema. Omenimo še to, da se Montaignev citat, pričevalec humanistične omike, pogosto razlikuje od današnjega avtentičnega zapisa. Vrh tega je v službi besedila, kar pomeni, da se med sabo, kot radi rečemo, poskušata »brezšivno« prilegati: bodisi Montaignev stavek citatu bodisi citat Montaignu. V opombah opozarjamo na najočitnejše pisateljeve modifikacije, pa tudi na njegove tako priljubljene lepljenke in montaže. V predzadnjem eseju *Tretje knjige* najdemo na to temo tudi tole iskreno in samokritično opredelitev: »Svoje kraje prikrivam in prekrajam. [...] Kot konjski tatovi [citatom]

prebarvam grivo in rep, včasih jih oslepim: če so prvemu gospodarju kljusali, meni dirjajo; in če so njemu nosili sedlo, meni tovorijo.«

Na začetku vsakega poglavja je krajši predstavitveni zapis, ki poskuša s svojimi informativnimi poudarki bralca nagovoriti k branju.

Pričujoča izdaja je hvaležen dolžnik vrste temeljitih sodobnih komentiranih izdaj Montaignevega izvirnika v stari (srednji) francoščini, tako izdaj, ki prinašajo različice *Esejev* 1588, »bordeaujskega izvoda« ali prve postumne izdaje 1595. *Les Essais I-III* v uredništvu Pierra Villeyja (»Quadrige«, Presses Universitaires de France, 1965); *Essais I-III* v uredništvu Andréja Tournona (»La Salamandre«, Imprimerie nationale, 1998); *Essais* pod vodstvom Jeana Céarda in v redakciji Denisa Bjaïja, Bénédicte Boudou in Isabelle Pantin (»La Pochothèque Classiques Modernes«, Le Livre de Poche, 2001); *Les Essais* v uredništvu Jeana Balsamoja, Michela Magniena in Catherine Magnien-Simonin (»Bibliothèque de la Pléiade«, Gallimard, 2007); *Essais I-III* v redakciji Emmanuela Nayaja, Delphine Reguig in Alexandra Tarrêta (»Folio Classique«, Gallimard, 2009–2012); *Dictionnaire Montaigne* v redakciji Philippa Desana (Classiques Garnier, 2018).

Prav tako so s pridom upošteevane ubesedovalske rešitve v prevodih takšnih sijajnih mojstrov obrti, kakršni so John Florio, Shakespearov vrstnik, pa naši sodobniki Donald M. Frame, M. A. Screech, Fausta Garavini ali Hans Stilett, ki so požrtvovalno hodili po kostanj v žerjavico Montaignevega jezika, če se omejimo na res zoženo prgišče imen. Floriovi prvi angleški *Essayes* so izšli leta 1603; Framovi integralni ameriški *Essays* 1957, Screechevi britanski pa 1991 in 2003. *Saggi* Fauste Garavini so izšli leta 1966; nova, pregledana izdaja pa 2012. Stilettov nemški poskus poenostavljenega »modernega« branja Montaigna »mimo latinščine« je iz leta 1998.

Seveda ne gre spregledati imenitnega *Slovarja francoščine 16. stoletja* Edmonda Hugueta, ki je izhajal v sedmih obsežnih zvezkih v letih 1925–1967 (*Dictionnaire de la langue française du 16e siècle*, Librairie Champion). Predvsem pa ne *Besedišča Esejev*, pri katerem sta sodelovala Pierre Villey in Grace Norton (*Lexique de la langue des Essais*, 1933).

»Ne vprašajte me, kdo sem, in ne recite mi, naj ostanem isti.« (M. Foucault, *Arheologija vednosti*)

Potomstvo je zmeraj neusmiljen, muhast orkester. V primerjavi s sorazmerno nezavidljivo recepcijo *Esejev* v 18. stoletju – z nekaterimi izjemami, kakršna so na primer stališča Jeana-Jacquesa Rousseauja – pomeni 19. stoletje pravi založniški razcvet. Sorodno dušo vidi v njem Gustave Flaubert. Docela kanoniziran postane Montaigne šele v zgodnjem 20. stoletju, pa ne kot filozof, temveč kot književnik.

Vsakomur sicer svoj Montaigne: ampak filozofiji je v njem vendar od nekdanj pre malo filozofije, literaturi preveč. Vse od prvih izidov sledimo nenehnim poskusom, da bi avtorja *Esejev* enkrat za zmeraj postavili bodisi med filozofe ali literate. Vse lepo in prav. »Z edinstveno gesto« so njegova pisanja »vzpostavila izvirno hibridno umetniško-filozofsko konfiguracijo, ki je zaznamovala novi vek.«¹³ Sam se po vsem sodeč nima za filozofa: njegova *filozofija* je občevanje z ljudmi starih in sodobnih časov. Svet se zdi vsakim novim rodovom kot neusmiljena kolobocija težko prebavljive naglice in novosti, tako da se nam na že dobro utrjih tleh 21. stoletja še zmeraj zdijo Montaignevi *Eseji* kot ravno pravšnje branje za današnji vek »globalne ideologije«, če si sposodimo atribut Philippa Desana. »Po štirih stoletjih so še vedno aktualni in naš čas nemara nagovarjajo celo bolj neposredno, kot jim je uspelo nagovoriti številne predhodne. Vprašanje ostaja, koliko jim zmoremo in hočemo prisluhniti.«¹⁴ Esej ima na Slovenskem dodobra ugnezdeno domovinsko pravico; nič koliko peres – od Izidorja Cankarja do Marjana Rožanca pa do danes – je žlahtnilo slovensko svetovljansko misel. Spomnimo se ob drobnem, vendar sijajnem Kondorjevem izboru Boga Stoparja iz leta 1960, ki je doslej ponujal našemu občestvu okus sveta Montaignevih *Esejev*, vsaj še nekaterih lepih knjižnih trenutkov. Michela de Montaigna ob Villonu, Rabelaisu, Du Bellayu in Ronsardu obravnava delo Mihe Pintariča, pretanjenega preučevalca starejše francoske književnosti, ki je prvotno izšlo v francoščini leta 2002 pri uglednem pariškem Championu (*Le sentiment du temps dans la littérature française*), v slovenščini pa 2005 (*Občutje časa v francoski srednjeveški in renesančni književnosti*, LUD Literatura).¹⁵ Omeniti velja priljubljeno Montaignevo biografijo Sarah Bakewell, angleške predavateljice kreativnega pisanja, *Kako živeti?*, knjige »z enim vprašanjem in dvajsetimi poskusi odgovora«, ki je izšla kmalu po izidu 2010 tudi v slovenskem prevodu Janeza Pence.¹⁶ Opozorimo še na skrbno pripravljeno tematsko konferenco o eseju in singularnosti, pa seveda tudi o Montaignu, in na objave razprav v reviji *Primerjalna književnost* v uredništvu Darje Pavlič,¹⁷ pri katerih je sodelovala vrsta uglednih domačih in tujih komparativistov; med njimi omenimo vsaj Varjo Balžalorsky, Marka Juvana, Iztoka Osojnika in Marka Uršiča.

Smo v času, ki mu ne uideemo. V času, ki živi naglo in ki prenese vse, hitro prehrano in na široko pogrnjeno mizo, Montaigna za »eno poletje«, za zimske urice, za

¹³ Varja Balžalorsky, »O singularnosti tistega ‚neumnega podviga‘«, *Primerjalna književnost*, letnik 33, številka 1 (2010).

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ V prevodu Saše Jerele in Nataše Varušak.

¹⁶ 2014.

¹⁷ *Primerjalna književnost*, letnik 33, številka 1 (2010).

sedem let ali vse življenje. Kaj ni bilo zmeraj tako? Zmeraj prehitro, preveč novo in drugačno? Kaj ni že deset let po Montaignevi smrti francoski moralist Pierre Charron objavil knjige *Modrosti*, slogovno izbrušene zbirke, *pasticcia* več kot tristo prirejenih citatov iz Montaigna, pa še nič koliko iz Seneke, Jeana Bodina in Justa Lipsija? Sodobnik, ki je kljub upravičenemu preziru Marie de Gournay, Montaigneve duhovne hčere, morda vseeno nepogrešljiv vezni člen v verigi recepcijskih zgod in zagat *Esejev*? Tudi danes je vse polno dobromislečih in radodarnih cvetnikov modrih misli, ki junaško odbirajo zrno od plevela, marsikdaj žal samo mozeg od mesa francoskega Talesa, Sokrata, Seneke ...

Montaigne je eden tistih neukročenih velikanov, ki imajo smolo preveč citiranih in premalo branih pisateljev. Pravzaprav mu pri tem ni nikoli manjkalo družbe. Francozi njegove samosvoje in klene stare francoske govorice po stoletjih neutrudno dokumentiranih zgodovinskih rezov in rabe niso več sposobni neposredno razumeti in si jo samo še prevajajo, zlepa ali zgrda, v jezik svojega današnjega, v jarem današnjih kanonov vpetega umevanja in sporazumevanja. Imamo Nefrancozi z »galskim Shakespearom«, ne da bi hoteli komu glede primerjalnih zaslug delati krivico, kaj več sreče? Sleherno zamudništvo, roko na srce, ima tudi svojo drugo, zaljšo plat. So nam krhke prevodne brvi sposobne priklicati nevarna neznana mokrišča minulih časov in sredi njih bleščavi pečat Montaigneve svobode?

Verjetno je zato kar pravšnji čas, tako kot zmeraj, da brez predsodkov, bližnjic in plašnic ujamemo svoj zamudniški rep z integralno izdajo in temeljnemu besedilu dodobra razgaljenega evropskega humanizma damo novo priložnost s slovenskim prevodom in slovenskim bralcem ... Bralec, ki se bo hotel »poigrati s količkaj domišljije« (I-40), bo izkusil nič koliko esejev, preizkušenj in izkušenj.

Zahvalo dolgujem mojstrom besede, ki v nobenem jeziku ne prenese hitrih rešitev; književnim prevajalkam in prevajalcem, zaslužnim za objavljene slovenske prevode latinskih, grških in italijanskih citatov v verzih in prozi;

dragemu spominu na krog prof. Marije Saje, prof. dr. Marjete Vasič in Radojke Vrančič;

in seveda založbi: Mitji in Alešu, ki sta vedela, kdaj naj rokopis, »work in progress«, postane knjiga; Urbanu, glavnemu uredniku, ki je poskrbel, da se je to tudi zgodilo; Živi, povezovalki z antiko;

ne nazadnje Joli, tako kot tudi Gaji, dolgujem neskromno zahvalo za celo večnost ustvarjalnega dialoga, iskrivih vzpodbud in navdiha.

Branko Madžarevič

MICHEL DE MONTAIGNE

ESEJ
I

Bralcu

Montaigne je datiral nagovor »Au Lecteur« dan po svojem sedeminštiridesetem rojstnem dnevu, ko je bila zaključena redakcija *Esejev* v dveh knjigah. Ob oddaji rokopisa integralne izdaje v treh knjigah pariškemu založniku L'Angelierju je bil datum posodobljen s pripisom »12. junija 1588«. »Bordeaujski izvod«, ki mu sledi slovenski prevod – tiskani izvod zadnje izdaje za Montaignevega življenja, opremljen z neštetimi avtorjevimi rokopisnimi dopolnitvami, popravki in modifikacijami po letu 1588 –, se vrača k prvotni dataciji 1. marca 1580 in pri tem ostaja tudi postumna izdaja 1595 v uredništvu Marie de Gournay.

Tole tukaj, dragi bralec, je knjiga dobre vere. Kar skraja te opozarja, da si nisem zastavil drugega razen družinskega in zasebnega cilja. Nisem se oziral ne na tvojo korist ne na svojo slavo. Moje moči niso kos takšnemu namenu. Z njo delam posebno uslugo sorodnikom in prijateljem, da bodo lahko obudili to ali ono potezo mojih nravi in čudi, ko ostanejo brez mene (kar jih kmalu čaka), in ohranili popolnejšo in živahnejšo podobo, kakršnega so me poznali. Če bi mi šlo za naklonjenost ljudi, bi se oblekel v pražnje in naštudiral svoj nastop. Naj me v njej vidijo preprostega, naravnega in običajnega, neprisiljenega in neizumetničenega: slikam vendar samega sebe! V živo se bodo brale moje napake in pristna podoba, kolikor mi je dopuščala uvidevnost do javnosti. Če bi pripadal ljudstvu, za katera pravijo, da še zmeraj živijo v sladki svobodi prazakonov narave, mi verjemi, da bi se v njej z veseljem pokazal v vsej svoji celoti in nag.

Sam sem tako predmet svoje knjige, dragi bralec: nima smisla zapravljati časa z nečim tako lahkomiselnim in plehkim!

Zbogom torej z Montaignevega,^A prvega marca tisoč petsto osemdesetega.

^A Grad Montaigne s pripadajočimi posestmi je avtor podedoval po očetovi smrti in prvi nosil njegovo ime.

1. poglavje

Z različnimi sredstvi pridemo do istega cilja

Ne beremo linearno, in tudi Montaigne ni pisal linearno: besedilo, ki sledi nagovoru »Bralcu«, gotovo ni avtorjeva prva pisateljska preizkušnja. Eno je zbirka anekdot in citatov, izročilo antike po okusu humanizma, drugo je Montaigneva intonacija, njegova *petite musique*. Kar prisluhnimo mu, ko sklene pripoved o tem, kako včasih zmagovalca razoroži junaštvo premaganega: »Ni kaj, človek je neverjetno ničeva, spreminjasta in nestanovitna reč. Težko je o njem izreči trdno in enovito sodbo.« Vse od prvih, začetniških potez s peresom ni Montaigne nikdar, tudi za ceno neizmernih tveganj, nehal loviti pristinih zornih kotov, ki so v procesu prekrejevanj in prenarejanj snovi dali novonastajajočemu žanru eseja ton, ki tako zelo štrli iz pisateljskih norm sodobnikov. Ob soočanju kontrastov v pričujočem poglavju »Par divers moyens on arrive à pareille fin« se tako riše resnica človekove neustavljive različnosti in nepredvidljivosti; ničemur ne pripada izid že vnaprej.

A Slovenski prevod *Esejev* pri naša dvoje vrst opomb. Velika črka opozarja na *opombo pod črto*, kjer so nujna kulturnozgodovinska, civilizacijska ali leksikološka pojasnila. S številkami so označene *bibliografske opombe*, ki so diskretno umaknjene na konec vsake posamezne knjige.

B Edvard, princ akvitanski, imenovan »Črni princ« (1330–1376), prvorojenec angleškega kralja Edvarda III., je Limoges oblegel, oplenil in požgal leta 1370. Prestol, ki mu ga je obljubljal naslov, se mu je zaradi prezgodnje smrti izmuznil.

C Narodni junak Gjergj Kastriot (1405–1468), sin albanskega vladarja, znan kot Skenderbeg, se je po begu iz turškega ujetništva pokristjanil in razglasil neodvisnost Albanije.

Najlaže omehčamo srca tistih, ki smo jih užalili, ko nas imajo s svojim maščevanjem v pesti na milost in nemilost, da jih skušamo s pohlevnostjo ganiti in se jim zasmiliti. Vendar sta izzivalnost in neomajnost, ti popolni nasprotji, marsikdaj pripeljali do enakega učinka.

Edvardu,^A princu valižanskemu,^{B 1} tistemu, ki je tako dolgo vladal naši Gujeni, človeku, čigar značaju in usodi ne manjka trenutkov veličastja, so se Limuzinci strašno zamerili. In ko je zavzel njihovo mesto, ga ni ustavil jok ljudskih trum, žensk in otrok, prepuščenih mesarjenju, ki so ga prosili milosti in se mu metali k nogam, dokler ni med prodiranjem v mestu uzrl treh francoskih plemičev, ki so se neverjetno hrabro upirali pritisku njegove zmagovite vojske. Obzir in spoštovanje takšne srčnosti sta odkrhnili ost njegovega gneva, in se je za začetek usmilil te trojice, potem pa še vseh drugih mestnih prebivalcev.

Epirski vladar Skenderbeg^{C 2} je preganjal nekega svojega vojaka, da bi ga ubil, in ker se ga vojaku ni posrečilo omehčati s ponižnostjo in rote-

njem, se mu je čisto na koncu postavil z mečem po robu. Ob takšni neomajnosti je gospodarja pri priči minil bes in je vojaka zaradi častivredne držе pomilostil. Ampak kdor ni bral o vladarjevi čudežni moči in hrabrosti, bi si lahko ta primer tudi kako drugače razlagal.

Ko je cesar Konrad III. oblegal bavarskega vojvodo Welfa, ni hotel omiliti pogojev, pa naj so mu ponujali še tako ponižujoče in sramotno visoko odkupnino, edinole blagorodnim gospem, ki so bile oblegane z vojvodo vred, je dovolil nedotaknjenim oditi peš s tistim, kar so lahko odnesle na sebi.^{A 3} Pa so se gospe velikodušno domislile, da si oprtajo na pleča može, otroke in še vojvodo samega! Cesarja je plemenitost njihove hrabrosti tako ganila, da se je razjokal od veselja, strt pa je bil bridki srd smrtnega sovraštva do vojvode, tako da je poslej z njim in z njegovimi ravnal človeka vredno.

Kar se mene tiče, bi se pustil zlahka zapeljati tako prvemu kot drugemu načinu, saj sem čisto mehkejši na usmiljenje in prizanesljivost. Je že tako, da bi se po mojem prej pustil po naravi omajati sočutju kakor spoštovanju. Usmiljenje je vendar za stoike pregrešno čustvo: hočejo sicer, da bi prizadetim pomagali, ampak ne, da bi pri tem klonili in z njimi sočustvovali.⁴

No, ti primeri se mi zdijo bolj na mestu. To pa zato, ker vidimo, da duše, ki so na udaru in preizkušnji obeh teh načinov, enemu kljubujejo, drugemu pa se vdajajo. Če v svojem srcu, kot lahko rečemo, sočutju odpremo vrata, pomeni, da izberemo lažjo pot, popustljivost in mehkužnost, to pa tudi pojasnjuje, zakaj so temu najbolj izpostavljene šibke narave, kakršno premorejo ženske, otroci in navadni ljudje. Ampak če se potem, ko se nisi oziral na solze in mile prošnje, pustiš omehčati iz samega obzira do svete podobe poguma, je to dokaz krepke in neomajne duše, pri kateri je v čisljih in časteh moška kljubovalna moč.

Vendar lahko nekaj podobnega v manj žlahtnih dušah povzročata začudenost in občudovanje, kot o tem priča tebansko ljudstvo.⁵ Ko je pod obtožbo, za katero je zagrožena smrtna kazen, gnalo pred sodnike vojskovodje, ki so prekoračili vnaprej dogovorjene in predpisane mandate opravljanja svoje službe, je s težkim srcem oprostilo Pelopida, ki je klonil pod bremenom takšnih obtožb in se zagovarjal s prošnjami in moledovanjem. Čisto druga pesem je bil Epaminondas, ki je znal sijajno predstaviti svoje podvige ter jih ponosno in samozavestno očitati ljudstvu. Kako naj

^A Grad Weinsberg, ki ga je branil bavarski vojvoda Welf III., je Konrad III. osvojil leta 1140.

bi si torej drznilo prijeti glasovalne kamenčke v roke? In ljudski zbor se je razšel, ne da bi mogel prehvaliti vzvišeno srčnost obtoženega.

Ko je Dionizij Starejši po dolgotrajnih in nepopisnih težavah zavzel Regij s poveljnikom Fitonom vred, tem silnim korenjakom, ki se mu je tako trdovratno upiral, ga je hotel izkoristiti za pretresljiv zgled maščevalnosti. Pa mu je za začetek povedal, da je dal prejšnjega dne utopiti njegovega sina in vse njegovo sorodstvo. Nakar mu je Fiton zgolj odvrnil, da so za dan srečnejši od njega. Nato je dal strgati oblačila z njega in ga prepustil krvnikom, ki so ga vlekli po mestu, ga neusmiljeno kruto bičali, povrh pa zmerjali in žalili. Ampak njegovo srce je ostalo neomajno in trdno; odločnega obraza je vsemu navkljub glasno opominjal na slavo in čast, da mora umreti, ker ni hotel dežele prepustiti krempljem tirana; in že mu je žugal s skorajšnjo kaznijo bogov. Ker pa je Dionizij iz oči zbrane vojske namesto zabavljanja nad poraženim sovražnikom – njemu v brk in škodo njegovega zmagoslavja – bral naraščajočo osuplost nad takšno izjemno hrabrostjo, ki je grozila, da se bo vojska zdaj zdaj spuntala in Fitona strgala iz rok biričev, je ukazal končati mučeništvo in ga dal skrivaj utopiti v morju.⁶

Ni kaj, človek je neverjetno ničeva, spreminjasta in nestanovitna reč. Težko je o njem izreči trdno in enovito sodbo. Kaj ni Pompej prizanesel vsemu mestu Mamertinov, ko se mu je pošteno zamerilo zaradi hrabrosti in velikodušnosti meščana Zenona, ki je prevzel nase javno krivdo, terjal pa ni v zameno druge milosti, kot da sam prevzame kazen?⁷ Sulov gostitelj, ki se je v Peruziji izkazal s podobno hrabrostjo, ni dosegel ničesar ne zase ne za someščane.^A

In za razliko od mojih prejšnjih primerov je tu še primer Aleksandra,⁸ najdrznejšega med možmi in hkrati tako prizanesljivega do poraženih: ko je po nepopisnih težavah zavzel Gazo, ga je tu čakal Betis, ki je poveljeval mestu in čigar neverjetne dokaze hrabrosti je okušal med obleganjem. Betis se je še kar boril, zapuščen od svojih mož, z zlomljenim mečem, krvav in v ranah sredi Makedoncev, ki so ga naskakovali z vseh strani. Pa mu je rekel Aleksander, razkačen zaradi drago plačane zmage, saj je bil med drugim tudi sam ravnokar še drugič ranjen: »Ne boš umrl, kot si si želel, Betis. Zapomni si, da boš deležen vseh zamislic, kako lahko mučiš ujetnika!« Ta pa je stal pred njim ne le samozavesten, ampak ohol in nadut, ne meneč se za grožnje. Pa je na njegov ponosni, trdovratni molk Aleksander dejal: »Je upognil koleno? Mu je ušla roteča besedica? Premagal bom

^A V izdaji *Esejev* iz leta 1580 se poglavje tu konča.

tvojo molčečnost, in če ne bom slišal, kako govoriš, bom slišal, kako ječiš!» In ko se je jeza sprevrгла v bes, mu je velel prebiti pete, nakar so ga živega, razmesarjenega in razčetverjenega vlekli za vozom.

Je bila mar neustrašnost Aleksandru nekaj tako običajnega, da se ji ni niti čudil in je zato tudi posebej cenil ni? Je bil prepričan, da pripada samo njemu in je ni v svoji oholosti pri nikomer drugem prenesel brez nejevolje in zavisti? Ali prirojena zaletavost njegove jeze sploh ni trpela ugovora? Ni kaj, če bi jo znal krotiti, bi bila najbrž ukročena že ob zavzetju in opustošenju Teb,⁹ ko je toliko srčnih mož kruto posekal bridki meč, ne da bi se imeli možnost braniti. Zakaj bilo jih je vsega pobitih šest tisoč, in ni ga bilo, ki bi bežal ali prosil milosti, še več, spopadali so se zdaj tu, zdaj tam po ulicah z zmagovitimi sovražniki in jih izzivali, češ naj jim pustijo umreti častne smrti. Ni ga bilo od ran pokončanega, ki se ne bi skušal v zadnjih zdihljajih maščevati in z orožjem obupa potolažiti svoje smrti s smrtjo sovražnika. Gorje njihove hrabrosti ni bilo deležno nobenega usmiljenja in ni bil Aleksandru en sam dolg dan dovolj, da bi potešil maščevalnost. Trajal je pomor do zadnje srage krvi, ki jo je bilo mogoče preliti, dokler niso ostali samo še neoboroženi starci, ženske in otroci, ki so dali trideset tisoč sužnjev.

2. poglavje

O žalosti

Ne samo da je razpon pojma žalosti v 16. stoletju drugačen od današnjega, v nekem trenutku je bila moda razpravljati o žalosti in veselju. Zato se od vsega začetka kratkega eseja »De la tristesse« Montaigne od čustev distancira. Na pragu pisateljskih iskanj še ni pozabil prezgodaj umrlega prijatelja Étiennea de La Boétieja, predvsem pa zna ločevati modno žalost od nevarnih nagnjenj k melanholiji, za katero v samoti delovne knjižnice v stolpu ni bil imun.

Sem eden najmanj dovzetnih za to čustvo, ne maram ga in ne cenim. Čeprav ga svet kot po skupnem dogovoru časti s posebno naklonjenostjo. Vanj oblači modrost, krepost in vest. Bedast in pošastno grd okras! Italijani so precej primerneje z njenim imenom krstili hudobnost.^A Zakaj ta lastnost je zmeraj škodljiva, zmeraj nora, in ker gre pri tem čustvu zmeraj za nekaj strahopetnega in podlega, ga stoiki svojim modrecem prepovedujejo.¹

Izročilo ve povedati, kako je egiptovski kralj Psametih, ko ga je porazil in zajel perzijski kralj Kambiz, ostajal miren in brez besed, kako je oči upiral v tla, ko je morala kot kakšna dekla hoditi mimo njega po vodo njegova hči, vojna ujetnica, medtem ko so se okrog njega cmerili in jokali vsi, ki so ga imeli radi; in ni trznil z obrazom, niti ko so malo pozneje gnali na morišče sina. Ampak ko je med jetniki zagledal enega svojih služabnikov, se je jel tolči po glavi in silno žalovati.²

To bi lahko primerjali s tistim, kar smo videli nedavno pri enem naših vladarjev.^B Ko je v Trentu, kjer se je zadrževal, izvedel za smrt starejšega brata, na katerem sta slonela ponos in čast vse rodbine, kmalu zatem pa še enega mlajših bratov, njenega drugega upa, je prenesel obe preizkušnji z

^A V italijanščini pojem *tristizia* ≠ *tristezza* (francosko *tristesse*) pomeni, grobo rečeno, žalost in zlobo.

^B Gre za kardinala Lorenskega (1525–1574), Charlesa de Guisa, ki je leta 1563, na začetku hugenotskih vojn, v atentatu izgubil starejšega brata Françoisa, vojvodo de Guisa, velikega poveljnika Henrika II., naslednje leto pa še mlajšega brata Françoisa Lorenskega, velikega priorja in mornariškega generala; nazadnje je umrl še njegov pritlikavec Romanoch. Lorenska vladarska veja je v nemirnem francoskem kulturno političnem življenju 16. stoletja odigrala nadvse pomembno vlogo.

zgodno trdnostjo. Ko pa je čez nekaj dni umrl še eden njegovih bližnjih, je klonil pred tem dogodkom, porušena je bila njegova gotovost, vdal se je žalovanju in bolečini: nekateri so govorili, da ga je v živo zadel le zadnji udarec. Ampak, resnici na ljubo, bila je tako zvrhana kupica njegove žalosti, da je že najmanjša dodatna obremenitev porušila meje njegove vzdržljivosti.

Enako, pravim, bi lahko razmišljali o naši zgodbi, samo s to razliko, da je Kambiza zanimalo, kako da Psametiha nista presunili sinova in hčerina nesreča, tako globoko pa je vanj zarezala nesreča enega od prijateljev. »Edino zadnjo teh tegob znajo izraziti solze,« mu je odvrnil ta, »prva in druga zdaleč presegata vsakršno izrazno sredstvo.«

Ob tem bi se morda lahko spomnili ideje staroveškega slikarja, ki je moral ob Ifigenijinem žrtvovanju upodobiti žalost navzočih po meri hudega, ki ga je vsakomur prinesla smrt lepega in nedolžnega dekleta. Izčrpal je že zadnje sile svoje umetnosti, ko je prišel do njenega očeta in ga naslikal zakritega obraza, kot da nobeno obličje ne more izraziti tolikšne žalosti.^{A 3} Zato pa si pesniki predstavljajo, da se je nesrečna mati Nioba, ko je najprej izgubila sedmero sinov, takoj nato pa še prav toliko hčera, od samega gorja nazadnje spremenila v skalo,

Diriguise malis

[»odrevenela od žalosti«,]^{B 4}

ko hočejo izraziti, v kako turoben, nem in gluh krč otrpnemo, ko nas zade-nejo nesreče, ki jim nismo več kos.

Res, če je žalost prevelika, nam nujno pretrese vso dušo in ji vzame prostost: tako se nam dogaja, ko nas ujame kakšna zelo slaba novica, da kar otrpnemo, ohromimo in ne zmoremo najmanjšega giba. Ko se nato duša vda solzam in joku, je videti, kot da se je sprostila, razvezala, dobila krila in poletela.

Et via vix tandem voci laxata dolore est.

[In komajda si je bolečina utrla pot do glasu.]⁵

V vojni, ki jo je kralj Ferdinand vodil zoper vdovo ogrskega kralja Ivana, je bil v bližini Budima tudi nemški stotnik Rajšak. Ko je ta videl, da se možje vračajo s truplom vojščaka v sedlu, se je pridružil vsesplošnemu žalovanju za ubitim, ki se je menda v bojnem metežu imenitno izkazal. Kot druge ga je zanimalo, kdo je neznani junak, in ko so mu slekli oklep, je

A Agamemnonovo bolečino ob žrtvovanju hčere Ifigenije je naslikal atenski slikar Timant (4. stol. pr. n. št.). Anekdota je navduševala 16. stoletje.

B Montaigne ne navaja avtorjev. Kot sestavni del besedila prevodi sledijo citatom na knjižni strani med oglatima oklepajema. S številko označene bibliografske opombe, ki so umaknjene na konec vsake knjige, poleg imen avtorjev in naslovov del razkrivajo tudi imena slovenskih prevajalcev in prevajalk citatov. Če gre za že objavljena besedila, so prevodi postavljeni med narekovaje; brez narekovajev so informativni prozni prevodi podpisanega.

prepoznal sina. Sredi javnega objokovanja je edini obstal kot vkopan, brez besed in solza, nepremičnega pogleda srepeč predse, dokler mu ni od silne žalosti zledenela kri v žilah in se je mrtev zgrudil na tla.^{A 6}

Chi puo dir com' egli arde, è in picciol fuoco

[»kdor ogenj svoj opiše, ne gori veliko«],⁷

pravijo zaljubljeni, ko hočejo izraziti neznosno strast:

misero quod omnes

Eripit sensus mihi. Nam simul te,

Lesbia, aspexi, nihil est super mi

Quod loquar amens.

Lingua sed torpet, tenuis sub artus

Flamma dimanat, sonitu suo

Tinniunt aures, gemina teguntur

Lumina nocte

[»ki mi v hipu vzel je

vso zavest, nesrečniku: brž ko uzrl,

Lesbija, postavilo sem tvojo, v grlu

glas onemel je;

jezik dreveni mi, telo prešinja

drobni plamen, znotraj brné ušesa,

v dvojni mrak pogreza se luč očesa,

noč me zagrinja«].⁸

Zato pa tudi v živi, najhujši vročici napada, ko dušo tarejo globoke misli in telo medli in koprni od ljubezni, ni najprimernejši trenutek za razgrinjanje naših tožb in prigovarjanj.

In od tod izvira včasih tisti trenutek naključne odpovedi, ki o tako nepravem času preseneti zaljubljenca, in tisti hlad, ki ju spreleti od silnega ognja v nedrih same naslade.^B Vse strasti, ki se pustijo okušati in uživati, morajo biti zmerne.

^A Med obleganjem Budima (1541) je Izabela Ogrska, zaveznica Turkov, premagala vojsko cesarja Ferdinanda I.

^B Na tem mestu je bil v izdaji *Esejev* 1588 pristavek, ki ga je Montaigne pozneje prečrtal: »nezgoda, ki mi ni neznana«.

Curæ leves loquuntur, ingentes stupent.

[»Zgovorne lahke so skrbi, a hude neme.«]⁹

Enako nas osupne presenečenje neslutenega užitka,

*Ut me conspexit venientem, et Troia circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monstis,
Diriguit visu in medio, calor ossa reliquit,
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur.*

[»Ko vidi, da jaz se ji bližam,
vidi krog mene trojanske vojščake, hudo se prestraši,
skoraj otrpne in njene kosti spreletava mrzlota.
Zgrudi se; slednjič pa spet se zave in komaj izreče.«]¹⁰

Poleg Rimljanke, ki se je zgrudila od sreče, ko je videla, da se ji je sin vrnil živ iz poraza pri Kanah, sta od veselja umrla Sofokles in tiran Dionizij, Talva pa je umrl na Korziki med branjem časti, ki mu jih je podelil rimski senat.¹¹ V našem času vemo samo za papeža Leona X., ki se je ob novicah, da so zasedli Milano – to je bila njegova srčna želja –, tako razveselil, da je dobil vročino in umrl.¹²

In če bi radi trdnejše pričevanje o človeški slabosti, imamo iz antike poročila, da je dialektik Diodor nenadoma umrl od silnega sramu, ker v javnosti vpricho učencev ni znal razrešiti zastavljenega mu vprašanja.^{A 13}

Takšna silna čustva naredijo name bolj malo vtisa. Kar se občutljivosti tiče, imam po naravi trdo kožo. In z razmišljanjem jo vsak dan samo še krepim in utrjujem.

A Vprašanje je Diodorju zastavil Stilpon.